

גליל ונרות לעיון בפרשת השבוע
בעריכת נחמה ליבוביץ
שנת העשרים ושמונה

כ' א' - י"ד

חוקת (תשכ"ט)

חטאו של משה

א. מדברי המדרש

דברים רבה כ' ב': זהו שאמר הכתוב (תהלים ל"ט) "בתוכחות על עון יסרת איש ותמס כעש חסדו", "אך הבל כל אדם". מהו "בתוכחות על עון"? על ידי עון אחד שהיה ביד משה שהוכיח את בניך וא"ל: "שמעו בא המורים", יסרת אותו ותוכחת אותו. מהו "ותמס כעש חסדו"? כל חמדה שהיה מתאווה משה ליכנס לארץ, המסות אותו כעש זה, שנכנס בכלים ומרקיבן. ואין "חסדו" אלא ארץ-ישראל שנ' (ירמיהו ג') "ואתן לך ארץ חמדה". ואם כך הגיע למשה הצדיק - על אחת כמה וכמה שאר כל הבריות... "אך הבל כל אדם".

1. מה היה חטאו של משה לפי דעת המדרש?

2. כיצד מפרש המדרש את דברי הפסוק "בתוכחות על עון". האם זהו פשוטו של מקרא?

א 3. ומקשים על דברי מדרש זה: והלא בדברים ט' ז' אמר: "ממרים מייתם עם ה' מיום דעתי אתכם" - ולמה לא נחשב לו לחטא? ענה לקושיה.

ב. שאלה כללית בחטאו של משה.

רבנו חננאל (דבריו מובאים ברמב"ן לפ' ח' ד"ה קח את המטה): והקדור מן הדברים שנאמרו בזה, והוא טוב לדחות השואל, הם דברי רבנו חננאל, שכתב, כי החטא הוא מאמרם "נוציא לכם מים" וראוי שיאמרו "יוציא ה' לכם מים!" כדרך שאמרו (שמות ט"ז ח') "בתת ה' לכם בערב בשר לאכול..."; ואחרון בחכמתם הוציאו להם מים מן הסלע הזה, וזהו (דב' ל"ב ג') "לא קדשתם אותי בתוך בני ישראל".

ספר העיקרים מאמר ד' פרק כ"ב.
(אחרי התוכחו בשאלת חטא משה עם הרמב"ם ועם הרמב"ן): ומה שיראה לי בזה הוא, שהחטא במי-מריבה היה על שלא דברו אל הסלע כפשט הכתוב, ויורה על זה לשון הכתוב שאמר: "על אשר מריתם את פי למי מריבה" ולא יפל זה הלשון על אמרו "שמעו בא המורים" ולא על היותו כועס אלא על שעברו על הצווי.

ואולם עיקר החטא שעליו באה השבועה הוא על שהיה בענין ההוא מיעוט אמונה, כמו שאמר הכתוב (כ' י"ב) "יעז לא האמנתם בי... לכן לא תביאור", וביאור זה הוא על זה הדרך: שעיקר גדול של התורה ושרט אל האמונה שהוא מסתעף מאמונת ההשגחה הוא, שה' ית' מכריח הטבע תחת כפות רגלי המאמינים, כמו שאמר משה רבנו עליו השלום אחר התפילה שסדר במזמור תפילה למשה איש הא-לוהים (תהלים צ"א) אמר, שהישוב בסתר עליון ומתלונן בצל שדי הנח הוא מבטיח אותו בעבור ה' ית' שיצילהו מפח יקוש ומן הדבר ומן הפגעים הטבעיים עד שידרוך על שחל ופתן וירמוס כפיר ותנין. ובמצא זה בקצת הצדיקים. כמו שאמר (ברכות ל"ד) על ר' חנינא בן דוסא, שהניח רגלו על חור הערוד ונשכו הערוד ומת הערוד, הפך מה שהיה ראוי מדרך הטבע להיות, ואמר לתלמידיו: "בני! לא ערוד ממית אלא חטא ממית". ובמצא שהצדיקים משתנה הטבע על פי דיבורם. שלמדו (תענית כ"ה) על דבי חנינא שאמר: "מי שאמר לשמן וידליק, יאמר לחטץ וידליק" - והיה כן. ודברים אחרים כאלה... וכל שכן ע"פ הנביאים שהיו הנסים מתחדשים על ידם ככל היוצא מפיהם. אמר אליהו (מלכים א' י"ז) "הי ה' אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי... ומשה עצמו אמר "אם כמות כל האדם... ואם ברוא יברא ה'...". ויהי ככלותו לדבר את כל הדברים האלה ותבקע האדמה אשר תחתיהם ותפתח הארץ את פיה... ולא נמצא שיצוהו ה' ית' על כך. וכן אמר ישעיה (מ"ד) "מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו יושלים".

ומי סיספק שה' לא ישלים דבר הנביא הוא כמסיל ספק בתורה ושרש משרשיה,

כל שכן במקום עיש בו קדוש ה' שראוי לפרסם שהטבע משועבד לעשות רצון שומרי התורה. ומי שיראה הנביא שראוי שייעשו על ידו נסים בלתי עושה אותם להצלת אומה אחת או כלל אחד, הנה הוא בלתי ספק גורם להטיל ספק באמונה, שהרואה יחשוב שאין אמת כמו שהכתוב מיעד בתורה, שהטבע הוא משועבד למקיימי מצוות התורה, ויבואו להטיל ספק בתורה. וכל שכן כשיראו הנביא עצמו, שביתנה תורה על ידו, שאיננו נשען על האמונה הזאת לגזור אומר ולדבר דבר כנגד הטבע לשנותו או לחדש אותו, עם היות הנביא שהוא ממי שראוי שייעשו נסים על-ידו יותר מעל-ידי זולתו.

וזה בלי ספק גורם לחלול השם ולהטיל ספק באמונה. וכאילו הנביא עצמו הוא מסופק, אם הדבר אמת שישתנה הטבע על פי דברו, כפי שתעיד התורה.

ועל זה באמר "יען לא האמנתם בי..." כי כששאלו המים, אילו היו משה ואהרן גוזרים שיבקע הצור, היה ה' בלי ספק מקים דבר עבדו והיה נקדש בזאת לעיני כל העם. ובעבור שלא עשו כן משה ואהרן, אבל באו מפני הקהל כדמות בורחים אל פתח אהל מועד (כמו שפירש הראב"ע) כאלו אין להם עצה מה לעשות והיה זה בלי ספק חלול ה' וגורם מעוט אמונה בו ובתורתו לרואים; לפיכך אמר "לא האמנתם", שאלו הייתם מאמינים, הייתם גוזרים על הטבע שישתנה, כדי שיתקדש שמי על ידיכם... והם עליהם השלוש אע"פ שעשו זה לרב ענותנות, שלא היו רוצים ליטול עטרה לעצמם מבלי מצות ה', מכל מקום נחשב לעון ולמעוט אמונה, מפני חלול ה' שנמשך מזה... ולזה תמצא יהושע כשנצטרך לכמו זה, לא המתין ליטול רשות מהשם, אבל נשען על השם שיעשה רצונו ומעצמו אמר "שמש נגבעון דום..." וקיים ה' דבר עבדו עד שהעיד הכתוב עליו שלא היה דבר גדול כמוהו אפילו בימי משה, שיאמר משה מעצמו ויתקיים דבר גדול כזה...

וזהו חסא מעוט האמונה שייחס הכתוב למשה ואהרן על שלא עשו דבר מעצמם בזולת השם, וגם אחרי שנאמר להם "ודברתם אל הסלע" והם לא דברו אלא הכו, חסאו גם כן בשעברו פי ה', שאלו דברו, היה השם מתקדש והיו מתקנים קצת ממה שחסאו.

וסיבת החסא היה בעבור שחשבו שכמו שבחורב יצאו המים על ידי הכאה, גם הפעם הזאת לא יצאו אלא בהכאה. וה' צבאות לא כן יעץ, שבפעם הראשונה עדיין לא ניתנה התורה ולא היה הטבע משועבד לישראל כל כך, אבל עכשיו בשנת הארבעים ראויים הם שיעשה להם נס ושיכבש הטבע מפניהם בדבורו של משה בלבד. ובעבור זה היה בכאן מרי על שלא דברו אל הסלע, כמו שנצטוו, ומעוט אמונה וחלול השם, על שלא גזרו מעצמן על הסלע שיתן מימיו בזולת צווי ה' ית'...

מקידת יצחק

(ר' יצחק עראמה מגולי ספרד) שער שמונים: (אחרי הביאו דעתם של כמה מפרשים)... מפני הספיקות המגיעות לכל אחד מן הפירושים בקש לו החכם בעל ספר העיקרים ז"ל צדדים אחרים והיו בעיניו כמוצא מציאה גדולה והוא מה שכתב בפרק הכ"ב מן המאמר הרביעי, שעצם חסעל היה מה שלא בטחו בה' ולא סמכו בישועתו להתעורר מעצמם להוציא להם מים מצור החלמיש... (ומביא דבריו שהובאו לעיל בקצת השטמות, וממשיך:) זהו תורף פרושו, והוא נפלא בעיניו עד שגזר שהוא היותר נאות מכל מה שנאמר על זה.

ומי יתן איפוא ויתפשו דבריו אלה עם דברי רבנו חננאל ז"ל ששבחם הרמב"ן ז"ל, שאמר שכל פשעו וחטאתו היה במה שייחס זה הענין הנסיי לעצמו באמרו "בוציא"...

ראו זה חדש ונפלא, שהדבר שהוא מרי ומעילה לדברי זה הוא עבודה וקדוש השם לדברי זולתו.

אמנם הדבר הגדול העומד כנגדו בדעתו זה הוא מה שמצאנו, שלא הורגל משה לעשות בכל צרכיהם אלא על זה הענין, רצוני בדבר ה'. ומעולם לא הקפיד ה' ית'. וסמך לזה (שמות ס"ז) "ויאמר ה' אל משה: הנני ממטיר לכם לחם מן השמים", ולא הקפיד על שלא הוציא לחם ובשר מהשמים או מהארץ. ואחרי כן בריפדים קרה בענין העם בעצמו (שמות י"ד) "וידבר העם עם משה... ויאמר להם משה מה תריבון עמדי... ויצעק משה אל ה' לאמרו: מה אעשה לכם הנה עוד מעט וסקלובי!" ואז היה ראוי שיקפיד מאד על היותו מצטער כל כך כאיש נדהם וכגבור לא יוכל להושיע (המליצה על-פי ירמיהו י"ד) ולא עשה אבל אמר (שמות ס"ט) "עבור לפני העם ומטך אשר הכית בו... הנני עומד לפניך שם..." וכן בבשר תאורה (במדבר י"א) וזולת זה...

... ועוד: שהוא (=אלבו) כתב: "ואע"פ שהם מצד ענותנותם לא רצו ליטול עטרה, מכל מקום נחשב להם לעוון ולמעוט אמונה מפני חלול ה'". ומעולם לא שמענו שיצאה תקלה מתחת ידי מידת הענוה עד הנה, היפך מה שנאמר (משלי כ"ב) "עקב ענוה יראה ה'", כי אין לנו מידה משובחת כמידת הענוה. ונמנע הוא שתצא ממנה חול ה' בשוט צד, ואם הגיעה שעה שצריך שיתקדש שם שמים על ידם ולא

יקדישו, הנה המידה המונעת היא תקרא פתיות או קלות ראש ומיעוט זהירות בכבוד שמים, ולא תקרא ענוה בשום פנים. ואם החטא היה מהמין הזה שכתב, יבטא בשפתיו ובשמן ערב של מליצה אל יביא ראשנו (=המליצה על פי תהלים קמ"א ה'), כי ודאי במקום שיש ענוה - אין שום חטא כללי...

... ואני ערב בדבר לדעת כל הנבואים והחסידים שזכר, שאילו לא היה להם זכר ה' מזמן על זה, שלא היו עושים מעצמן, כי אפילו בדבר קטן באמר (שם' יח') "וצורך אלוקים ויכולת עמוד", עם היות כי לפי דעתנו דבר גדול דבר. וגם במה שאמר מיהושע אצל "שמש בגבעון דום", הוא איתר ודאי תלי תניא בדלא תניא, כי שם...

1. מהו הנגוד שרואה אותו בעל העקידה בין פירוש רבנו חננאל ובין פירוש אלבו?
2. כיצד מתיחס הרמב"ן לפירושו של רבנו חננאל?
3. מהי ראייתו של אלבו מתהלים צ"א י"א-י"ב, האם מפרש הוא הפסוקים כפשוטם אם לא?
4. מה הם שני החטאים שבהם מאשים ר' יוסף אלבו את משה? לדעתו מוכיח פסוק אחד (מחמט דברים) שחטא שני חטאים אלה. איזהו הפסוק?
5. הסבר את המקומות המסומנים בקו בדברי בעל העקידה.
6. מהי הסענה העקרונית של בעל העקידה נגד דעת אלבו?
7. מה רצה להוכיח בעזרת הפסוקים משמות ט"ז ומשמות י"ז?
8. לדעת ר' יוסף אלבו דברי יהושע "שמש בגבעון דום" הם הוכחה גדולה לתפישתו. לדעת בעל העקידה אין משם כל ראייה! הסבר כיצד אפשר לבטל את ראייתו זו של אלבו ולהוכיח שאין מדברי יהושע הנ"ל כל סעד לתפישתו של אלבו?

ג. שאלה כללית בחטא של משה

מנחה בלולה (לר' אברהם מנחם רפא מפורט). (נדפס בוירווה שנת ש"חז"ל את ירושלים וגילו בה כל אוהביה):
... ובעל העיקרים בפרק כ"ב מן המאמר הרביעי האריך לדבר בדורש חטא משה רבנו ע"ה וכמדומה לו שמצא אבן יקרה, ובעל העקידה בפרשה הזאת השיב עליו באופן שהאבן היקרה נהפך לזכוכית. קום קרא את זה לעומת זה. גם הרב המורה בשמונה פרקים פירש מה שפירש.
ואני אומר אחר בקשת המחילה מכל המפרשים, שחטא משה מפורסם בפסוק (כ' ו') "ויבוא משה ואהרן מפני הקהל אל פתח אהל מועד" כי תמורת שהיה להם להוכיח את ישראל ולעמוד בפרץ באמור להם: "מדוע תריבו את ה'?" הידו תקצר?!" וכאלה רבות, בסתור אל פתח אהל מועד כמו בורחים. ובאלה יתישבו כל הפסוקים, כי אלו עמדו בפרץ היה שם שמים מתקדש. ולפי דעת כל המפרשים יהיה קשה: מה היה חטא אהרן? ועל פי דרכנו יהיה מתורץ הכל. ואתה הקורא פקח עיניך וראה כל המשך הכתובים ויאירו עיניך על דבר אמת וצדק. וברוך ה' אשר לו נחכנו עלילות.

צינה לדרך (יששכר בער איילגבורג) (נדפס ע"י בן המחבר פראג שפ"ג).
(אחרי הביאור דעות שונות) ... תמצא דעות הרבה דחוקים מפשוטו אבל מכל מקום יש להם קצת פני הראות, אמנם קם חכם אחד וסבר להתחכם וכתב וזה לשונו: "ואני אומר אחר בקשת המחילה מכל המפרשים שחטא משה מפורסם בפסוק (כ' ו') "ויבוא משה ואהרן מפני הקהל..." (ומביא את כל דברי בעל מנחה בלולה דלעיל - מבלי להזכיר את שמו עד "ועל פי דרכנו מתורץ הכל").

ואני אומר שכל המפרשים לא רצו לפרש כן, כי הוא פירוש משובש, אינו כדאי לדבר הימנו כלל, שהרי מקרא מלא הכתוב "על אשר מיתתם את פי" שעברו על דברי ה' ולפי פירושו לא עברו על דברו אלא שלא הוכיחו את ישראל. ועוד: איך יפל לומר: "לא האמנתם בי" על שלא הוכיחו את ישראל, כי אין לתלות העדר התוכחה לישראל בחסרון האמונה בה' ית' - הלילה! ועוד שלא היה כאן מקום להוכיח ולומר: "מדוע תריבו את ה'?" היד ח' תקצר?!" כי היתה שאלה הגונה, מאחר שבאמת לא היה להם מים.

מה שאמר: לפי דעת כל המפרשים יהיה קשה: מה היה חטא אהרן? כבר יישב רבנו בחיי לפי פירוש רש"י כי...

(חוקת תשכ"ט)

1. גם לדעת ר' יוסף אלבר וגם לדעת בעל מנחה בלולה החטא נרמז לנו בפסוק ו' (ולא כדעת רש"י, בפסוק י"א). ובכל זאת מתנגד בעל מנחה בלולה לאלבר. מה ההבדל בין הפישותיהם?
2. שלש טענות טוען בעל צידה לדרך (בקטע שהובא לעיל) גבר בעל מנחה בלולה. אילו הם?
3. xx בהטשך דבריו שם (שלא הובאו לעיל) הוא טוען כוד טענה בגדג - מן המסופר בפרקנו. התוכל למצוא מה אפשר לסגור עוד בגד בעל מנחה בלולה?
4. xx לדעת בעל מנחה בלולה אפשר על פי פירושו (ורק על פי פירושו) לתת תשובה לשאלה מה חטא אחרון?
לדעת בעל צידה לדרך אפשר לענות לשאלה זו, גם אם נלך בדרך רט"י (שהחטא היה בהכאת במקום בדבור אל הסלע).
מהי התשובה?

תשובות יש לשלוח לבחמה ליבוביץ, קרית משה ירושלים.